

ԲԱՆԱԶԵՎԱՅԻՆ ԿԱՅՈՒՆ ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՆԶԻ
ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ՀԶՈՐԱՑՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Կարինե Սահակյան

ՀՀ ԳԱՍ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ արքետիպ, ազգային մտածողություն, արժեքանություն, ես-կոնցեպցիա, ասույթաբանություն, ստրես, ֆրուստրացիա, նշան և սիմվոլ:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել էքստրեմալ իրավիճակներում բանավոր բանաձևային դարձվածքներին, որոնք մեծ ժամանակի ծիրում բյուրեղացել են և յուրացվել ժողովրդի կողմից, միտված են դուրսին դարձնելու, զորացնելու անձի ես-համադրությունը, հոգեկան հատկությունների համակարգը, հոգեկերտվածքի հուզականային արտահայտությունները, ի վերջո ինքնապաշտպանական մեխանիզմները՝ համակերպումը, հարմարումը, էթնոսի մշակութային ընկալումը այլ էթնոսի կողմից՝ հզորացնելով անձի ես-ը:

Նյութը քննության է առնված՝ նկատի ունենալով Հայաստանը ստրեսների (աղետ և Արցախյան 44-օրյա պատերազմ) կիզակետում:

Նախաբան. Ավանդական բանավոր մշակույթում կայուն բանաձևային նմուշները ազդում են էթնոկիրների վարքի վրա, քանի որ տվյալ հանրությունը ընդունված են որպես ավանդական վարքակարգեր: Խոսքային ասույթները հարստացնում են մեր ներքին ու արտաքին փորձը: Բանաձևային բանավոր նմուշները, պատմությունները, անհատի կամ խմբի պատկերացումները կարող են լինել ինչպես գիտակցված, այնպես էլ ենթագիտակցական և ազգային արժեքանության բաղադրիչներ: Արժեքանության ամենամեծ արժեքը արքետիպերն են՝ համամարդկային ժառանգական մտապատկերները, որոնք հատուկ են բոլոր մարդկանց՝ անկախ ռասայից և էթնիկական պատկանելություն-

նից¹: Վ. Տոպորովի «Տարածությունը և տեքստը» հոդվածում զարգացվում է տեքստը որպես կազմակերպված իմաստային տարածություն ներկայացնելու գաղափարը: Բախտինից մինչև օրս խոսվել է տեքստի սկիզբն ու վերջը կազմակերպող լեզվական միջոցների մասին: Կան տեքստերի տեսակներ, որոնց մեջ սկիզբն ու վերջն այնքան կայուն են, որ կոչվում են խոսքային բանաձևեր (օր.՝ հեքիաթում՝ լինում է, չի լինում, կար-չկար, եղել է-չի եղել, ժուկով-ժամանակով)²:

Գերմանացի ուսումնասիրողները շրջանառության մեջ դրեցին *տեքստի տեսակ* եզրույթը, որը Չերնյավսկայան թարգմանում է *տեքստի տիպ*: Մրա տակ հասկացվում է կառույցի և նմանատիպ տեքստերի ընկալման կադապար, նմուշ կամ կառուցվածքային նախատիպ, որի օրինակով կարող են կառուցվել այլ տեքստեր՝ տարբեր բովանդակային հագեցվածությամբ: Այլ կերպ ասած՝ տեքստի տիպը համապատասխանում է անփոփոխակ կադապարին: Կայուն բանաձևերը օգտագործելով որպես ինքնապաշտպանական մեխանիզմի հզորացման ձևեր՝ էքստրեմալ իրավիճակներում ֆրուստրացիա ապրող անհատը ձգտում է պաշտպանել իր *էս*-ի ամբողջությունն ու դրական ինքնագնահատականը: Իսկ էթնոսը կիրառում է այն, ինչ դրականորեն համապատասխանում է իր *մենք*- կոնցեպցիային: Ասույթը կոգնիտիվ (իմացական) ինքնապաշտպանության ձևերից մեկն է: Խոսքային ասույթն անհատը վերագրում է իրեն, տեսնում է իր մեջ: Մալորահատուկ ներքին պրոյեկցիա է: Այս ամենն ունի նաև ժառանգորդական պայմանավորվածություն, որով կապ է հաստատվում ազգային լեզվի և էթնոսի մտածելակերպի հարաբերակցության միջև: Կայուն դարձվածքները հոգեկան կերտվածքի մեջ կարող են փոփոխություններ մտցնել՝ պաշտպանական ռազմավարություն մշակելով: Ասույթն ազդում է անձի բազային հատկություններին վրա:

Մտածողության նախեղակ ձևերն իրենց բնույթով իրական են, փորձով հաստատված և միատիկական են: Կայուն դարձվածքները պատմականորեն ուղեկցել են մարդուն, դարերի ընթացքում հաստատվել նրա փորձառությամբ: Այդ դարձվածքներն ունեն արքետիպային բնույթ, ուստի պաշտպանում են մեզ: Բանաձևային կայուն արտահայտությունները մեզ գերկողմնորոշիչ հղումներ են տալիս և ունեն անցյալ-ներկա-ապագա ուղղվածությամբ փոխհարաբերություններ: Խոսքային ասույթի ձևավորումը դիտում ենք իբրև վաղնջական մտքի փորձնկալման յուրահատուկ արդյունք կամ բանավոր ավանդության այնպիսի տեսակ, որ ծագել է արքետիպային մտածողության հիման վրա: Խոսքային ասույթները շատ կարևոր են տվյալ էթնոսի պահպանության համար և իբրև մտքի հստակեցման մարմնավորումներ՝ արտացոլվում են ազգի կամ ժողովրդի կյանքում վճռական պահերին, հատկապես հոգեբանական մեծ լարվածության դեպքում (բնական աղետ, ջրհեղեղ, արհավիրք, պատերազմ և այլն): Ակնհայտ է հարաբերակցությունը խոսքային ասույթի և դրա հիմքի վրա ձևավորված ծիսակարգի, հավատալիքների ու տոների միջև:

Կայուն դարձվածքները մեր մեջ արթնացնում են առավել ուժգին ձայն, քան մեր սեփականն է: Ժողովրդական բանավոր մտածողությամբ խոսողը հազար ձայնով է խո-

¹ Նալչաջյան Ա. -2000, էջ 503:

² http://language.sci.am/sites/default/files/tigranowhi_tsolaki_nersesyan.pdf

սում, գերում է ու խոնարհեցնում, նկարագրվածը բարձրացնում է եզակիությունից և ժամանակավորից դեպի հավերժ գոյի ոլորտը: Եվ այս ճանապարհով մեր մեջ ազատագրվում են բոլոր այն ուժերը, որոնք հավերժորեն օգնում են մարդկությանը ազատվելու ամեն վտանգից³: Այսպիսով՝ խոսքային ասույթը ձևով ու բովանդակությամբ առնչվում է մեր կյանքի ընթացքին:

Կայուն բանաձևերը նպաստում են անձի հոգեկան հավասարակշռության և հոգեկան ամբողջականության վերականգնմանը, անհատական թերությունների փոխհատուցմանը, հնարավոր վտանգներից զգուշացմանը: Ըստ էության, ժողովրդի բանավոր ավանդության փորձը տեղեկատվական մոդել է, որն օգնում է մեզ կատարելագործվելու և ասիմիլյացվելու նոր փորձառությունների մեջ՝ արդեն գոյություն ունեցող իմացական համակարգի կառույցներում: Մեր և ուրիշների փորձից էլնելով՝ այս ասույթները դարերի փորձառություն են ներառում՝ աջակցելով ապագայի իմացությանը: Ընդլայնում են մեր ճանաչողական կարողություններն ու նպաստում ինքնադիմանկարի կերտմանը: Խոսքային ասույթն ունի էթնիկական իրականություն և բարերար ազդեցություն է գործում անձի վրա: Այն ճանաչողական նշան է՝ սերնդեսերունդ բանավոր փոխանցված, անձի ներաշխարհով պայմանավորված: Անձի՝ խոսքային ասույթի ընտրությամբ պայմանավորված՝ կարելի է հասնել նրա ախտորոշման՝ պարզաբանելով խոսքի անդրադարձների աղբյուրը: Այդ ամենը նաև մշակութային հաղորդակցման եղանակ է, ներքին տպավորությունների ենթագիտակցական արտացոլում: Մենք անհատին դիտում ենք իբրև նրա հոգեբանության ու հանրային ավանդույթների կրողի, այն է՝ մշակութային դրսևորման մեջ, ծեսերի, սովորույթների, ավանդակարգերի համակառույցում՝ խոսքը համարելով մշակույթ՝ էքստրեմալ վիճակների ընդգրկումով: Ամեն դեպքում հոգեկանի բոլոր արդյունքները՝ պատկերի կամ վարքի ձևի պոտենցիալը, անձի մեջ գոյություն ունեն մինչև արտահայտվելը: Խոսքային ասույթ դառնալուց հետո ներառում է մարդկային կերպարներ ու փորձ:

Ակնհայտ է, որ ասույթների կենսագործունեությունը մարդու մեջ բացվում է էքստրեմալ ճգնաժամերի պահին, անհատականացման գործընթացում և սերտորեն առնչվում է անձի ճակատագրին՝ հարստացնելով նրա անձնական փորձը: Խոսքային ասույթը հիշելու նպատակը բնավ ինչ-որ հակասության լուծման համար տրամաբանական մոդելի առաջադրում չէ: Նրա զարգացման ներքին միտումներն ընթանում են պարույրաձև, մինչև ինտելեկտուալ իմպուլսի սպառումը: Նշանակում է՝ ասույթի իմաստային աճն անընդմեջ է՝ ի տարբերություն նրա կառուցվածքի, որ մնում է ընդհատված⁴:

Բանաձևային ասույթաբանության լեզուն հատկանշվում է ժողովրդական մտածողության բնույթով: Ինչպես է տեքստը կամ բանաձևային ասույթը ծածկագրվում լեզվի միջոցով, իսկ ունկնդրի հոգեկանում՝ ապաճածկագրվում, ըմբռնվում իմաստային կողմով: Ըստ Յունգի⁵՝ երազների լեզուն նույնքան բարդ է, որքան գիտակցական աշխար-

³ Юнг К. -1991. с. 46.

⁴ Леви Стросс К. -1983. с. 121.

⁵ Юнг К. -1991. с. 45.

հում հնչող լեզուն, այն բաղադրված է առասպելական կերպարներից և առավել բարդ է ու պատկերավոր, քան համապատասխան տպավորությունները սովորական կյանքում:

Մեզ հետաքրքրում է լեզվի միջոցով անձի հոգեկան առանձնահատկությունների ու հոգեկան բովանդակությունների (մտքեր, զգացմունքներ, հուզական վիճակներ) արտահայտման խնդիրը: Թեպետև բառային նշաններն ունեն տվյալ ազգամշակույթում համընդհանուր կողմից ընդունված նշանակություններ, այնուամենայնիվ յուրաքանչյուր բառ, խոսքային գործունեության դրսևորման յուրաքանչյուր միջոց ունի անձնային իմաստ ու շեշտվածություն:

Էքստրենալ վիճակում կիրարկում ենք խոսքային ասույթի այն ձևերն ու բովանդակությունը, որի կարիքն ունի մեր հոգեկան աշխարհը, և որոնք համապատասխանում են մեր կյանքի բովանդակությանը:

Խոսքային ասույթը հարուստ է ժողովրդի լեզվամտածողությանը բնորոշ կայուն բանաձևերով, որոնք խոսքի հյուսվածքի մեջ լեզուն դարձնում են սեղմ, դիպուկ ու պատկերավոր: Հոգեբանական բարդ իրավիճակներ վերարտադրելիս, կախված սեռատարիքային առանձնահատկություններից, պատմամշակութային զարգացման մակարդակից ու կենսափոքրից, անձը հաճախ նախընտրում է լեզվական ասույթների գործածումը, ինչպես 88-ի աղետից հետո գրառված երազների օրինակներում. «...արյունով ձեռքերը կլվար, խաչը աչքիս թեքվել էր, աչքիս լուսը բուռս էր թափվել// արևս չկալավ, սևն էնքան շատ էր, որ արևս բռնել էր, սև առավոտ ելանք և այլն»: Այս արտահայտությունները, լինելով մտքի արտահայտման ազգային ձևեր, թանձրացնում են ժողովրդական կենսափոքրի հոգևոր ընթացքը՝ միաժամանակ հնարավորություն տալով խուսափելու լեզվի միապաղաղությունից ու կրկնաբանությունից: Լեզվին հատուկ է խոսքային-տրամաբանական կամ սիմվոլիկ հիշողությունը:

Տեքստի մտապահման, պահպանման ու վերարտադրման գործընթացներն արտահայտվում են լեզվական խորհրդանիշների և խոսքի օգնությամբ: Միմվոլիկ հիշողությունն առավել արդյունավետ է դարձնում խոսքը: Հայտնի հոգեբան Ջ. Միլլերը պնդում է, որ լեզվի ծածկագրման գործընթաց իրականանում է այն ժամանակ, երբ մենք մեր ապրումներն արտահայտում ենք բառերով և ավելի շատ մտապահում ենք այդ բառերը, քան ապրումները: Խոսքային-տրամաբանական հիշողությունը ձև է տալիս մեր ընկալումներին: Քանի որ ժողովրդական լեզվամտածողության կենդանի բաբախը պայմանավորված է բառապաշարի մեջ դարձվածքային միավորների թափանցմամբ, ապա յուրացմամբ:

Մարդու հոգեկանի անբաժանելի բաղադրատարրեր են հույզերն ու զգացումները, որոնք գերլարված (ստրեսային) իրավիճակներում վերաճում են հուզական բարդույթների: Հուզականությունը, հատուկ լինելով նաև իմացական գործընթացներին, հետաքրքրական դրսևորում է ստանում նաև բանաձևային ասույթներում. խոսքային ասույթի կիրարկմամբ պատմողը հասնում է հոգեբանական նյութի բնեռացման: Մտքի կենսական տարածության սահմաններն ընդլայնվում են կենսագրական նյութի ներթա-

փանցումով, որ վերաճում է ազգային ճակատագրի հոգեբանական պատկերի: Վկայաբերենք հետերկրաշարժյան երազների տեքստերից գրառումներ⁶.

«Ջանի վրա սաղ տեղ չէին թողել, սրբերը ծեծեցին, մարտիրոսեցին բալիս, դռը դեմ տվեց, սաղ ազգի տեղ գնաց, մեղեց-մեղտրեց» արտահայտչաձևերը երազային տեքստի հյուսվածքի մեջ դառնում են հուզական վիճակի բեռնվածության կենտրոն: Մասնահատուկ իմաստավորում են պահանջում ժողովրդական լեզվամտածողության բանաձևային ասույթների (անեծք, օրինանք, առած, ասացվածք, ողբերգ) փոխանցումը երազային մտածողությանը: Այսպես օրինակ.

սև ջուր վազել – սևջրվիս (անեծք)

արտ քաղել, վարած արտի մեջ պատկել – Աստծու կանաչ արտը ե՞ս էի քաղել
(լացերգ)

տունը քանդվել – ավերակ մնաս (անեծք)

խաչը թեքված տեսնել – խաչը գլխիդ խռով կենա (անեծք)

երազիս քաղաքը ամայի էր դարձել ու դատարկվել – դատարգուն էդնիս
(անեծք):

Մովորաբար սահմանային իրավիճակներում մարդու ինքնապաշտպանական մեխանիզմները հզորանում են համընդհանուր փորձի շնորհիվ: Ազգային սիմվոլներ ամփոփող վերբալ արտահայտություններում հաղթահարված է անձի մտածողության առօրեականությունը, կամ կենցաղային մանրամասներին հաղորդվում է հոգեբանական խոր իմաստ: Այսօրինակ երազներում որոշակիորեն ամբողջանում են ոչ միայն երազատես անձի, այլև ժողովրդի մի ստվար հատվածի ազգահոգեբանական իդեալը՝ աշխարհագրական կամ հոգևոր հայրենիքի միասնության վերականգնման ձգտումը:

Առանձին երազների բառային մակարդակում անձի իմացահուզական վիճակը լրիվ չի դրսևորվում՝ մղվելով ենթագիտակցության ոլորտ, իսկ հույզը գիտակցության աստիճանում մնում է չպատճառաբանված: Երազատեսը հաճախ հորինում է այնպիսի պատկերներ, որոնք իրականում նրա հոգեկանում չեն եղել, այլ ծնվել են հաղորդման գործընթացում՝ անձի ներքին դրդապատճառների ազդեցության տակ⁷: Այսօրինակ երևույթ են երազների մասին խոսքային վերապատմումները: Իրենց մտապատկերները վերարտադրելիս մարդիկ հաճախ են անդրադառնում այն ամենին, ինչ համապատասխանում է իրենց հոգեկան վիճակին, դիրքորոշումներին՝ գիտակցության ոլորտից արտամղելով անցանկալին:

Կարևոր է նաև խոսքային ասույթի հնչյունային իրականացումը: Ըստ Լեոնտի⁸՝ այն հնչյունային արտաբերական և ձևությամբ իրականացման գործընթաց է, որն ասույթի ընտրված շարահյուսության կիրարկումն է խոսքում: Խոսքի հնչյունական նշանակությունը, ռիթմը, հնչյունների և բառակապակցության միջոցով ստեղծվող ձայնի որակը, տոդի հնչողությունն ուղղված են խոսքի հուզական երանգների ապահովմանը: Կարևորվում են խոսքի արագությունը, հուզական երանգը, ձայնի ուժը, շեշտավո-

⁶ Սահակյան Կ. -2010, էջ 108: Հետադարձ օրինակները մեջբերվում են սույն գրքից:

⁷ Նալչաջյան Ա. -1982, էջ 25:

⁸ Леонтьев А. -1974. с. 63.

րումը, հնչեքանգը՝ անձի հոգեբանական վիճակների ցուցիչ, որով կարող ենք հարուստ տեղեկություն ստանալ մարդու ապրումների ուղղվածության մասին: Երագների լեզվին բնորոշ է խոսքային ասույթի սիմվոլիկան, որտեղ բառի նախնական նշանակությունը փոխարինվում է այլաբերական իմաստով. «Արևից արյուն էր թափվում», «Արյան մեջ պիտի լողանք», «Երկնքից կարմիր անձրև էր գալիս», «Երկնքից թոզ ու դուման կիշներ», «Գիրքը չորս կողմից լույս կուտար» և այլն:

Լեզվամտածողության այս կողմն օգնում է վերարտադրվող երագային պատկերը դարձնելու ավելի առարկայական ու տպավորիչ՝ զուգորդական մտածողության յուրահատուկ դրսևորմամբ: Վերջինս բխում է ասացողների հուզահոգեբանական երևակայությունից, որի բնորոշ գծերից են բնության և կյանքի ամենահեռավոր երևույթների միջև նմանություն տեսնելը, մեկի հատկանիշների փոխադրումը մյուսի վրա, բառերի ու հասկացությունների վերածումը առարկայացած պատկերների, յուրօրինակ խորհրդանիշների:

Օր. երագին սպիտակ կտորը ենթատեքստային մեկնության մեջ իբրև պատանք է, փորած փոսը՝ գերեզման, կտորած գերանը (սյունը)՝ մահ, հարագատի կորուստ (սունս սղոցիր, բալա՝ ջան) (լացերգ), դուռը կտորած, փակած, այրած – տնից մարդ կմեռնի (տուն ու դուռդ սև քարով շարվի), եկեղեցի – հույս, պահապան, Մայր Աստվածածին – օգնական, պահապան, պատից քար ընկած – հարագատի կորուստ, առանց անիվների սայլ – դագաղ: Նմանօրինակ սիմվոլներով երագները խորհրդանշային մեկնությամբ մոտենում են հայ ժողովրդական բանահյուսության մեկ այլ՝ հանելուկի ժանրին: Այսպես՝ անանիվ սայլը և՛ երագում, և՛ հանելուկի մեջ դագաղի, մահվան ընդհանրական սիմվոլ է. «Ելա երդիկ՝ Էլ տեսա, // Առանց սոնի սել տեսա, // Մեջն անոթի գել տեսա» (հանելուկ, իմ հավաքածուից, -Կ.Ս.): Կամ՝ «Երագիս դուռը դուման էր, կարկուտ գուքար: Հեռվից սել քշելով մե կնիկ՝մ երևաց՝ սևեր հագած»: Ըստ ժողովրդական մեկնության՝ սայլը դագաղ է, սայլ քշելը՝ աշխարհի կործանում:

Խոսքային ասույթի սիմվոլիկայից բացի՝ պատկերային հյուսվածքի համակարգում մեծ դեր են կատարում երևույթների և առարկաների նմանության հիմքի վրա ստեղծված համեմատությունները, ինչպես նաև պատկերների իմաստային աստիճանավորմանը ծառայող չափազանցությունը: Այսպես. տաք մագուր՝ գետի պես քաղաքի վրա /համեմատություն/, արևը ոնց որ հուր՝ կարմրած կրակ-արյուն լինել /համեմատություն/, կովի ջանդակի մեծությամբ մի սև ու մի սպիտակ դառդառ /չափազանցություն/:

Ուսումնասիրվող տեքստերում բանաձևային կայուն արտահայտությունները ըստ էության հզորացնում են անձի *էս*-համադրությամբ՝ նպաստելով ինքնապաշտպանական մեխանիզմների ամրակայմանը:

Ազգային գոյի հավերժական նշանների կողքին խոսքային ասույթներում հաճախ հանդիպում են սիմվոլիկ տրամաբանության այնպիսի ձևեր, որոնք պայմանավորված են թվերով: Ուշագրավ է խորհրդապաշտական թվերի (3, 7, 40) ենթատեքստային իմաստավորումը: Թվի մետաֆորիկ կիրարկումը խոսքային ասույթ է ներմուծում հեքիաթային տարր՝ մտքի բացահայտ ձևերը ծածկելով թվի առասպելաբանությամբ: Կայուն

դարձվածքների մեջ բովանդակային գենի դեր կատարող անորոշ թիվ-նշանագիրը երբեմն վերածվում է ազգային բախտի ու ճակատագրի սիմվոլիկ գոյության: Աղետի խոսքային դրսևորումներն առավելապես արտահայտվում են առանցքային, հենարանային բառերով կամ կայուն դարձվածքներով:

Եզրահանգում. Այսպիսով, հանգում ենք այն հետևության, որ բանաձևային կայուն արտահայտություններն աչքի են ընկնում ազգային լեզվամտածողությամբ և ժողովրդի կենսակերպի խտացված բանաձևներն են, որոնք առավել կենսունակ են դառնում էքստրեմալ իրավիճակներում որպես անձի ինքնապաշտպանական մեխանիզմների հզորացման գործոն:

ВЛИЯНИЕ УСТОЙЧИВЫХ ФОРМУЛЬНЫХ ФРАЗ В ПРОЦЕССЕ УКРЕПЛЕНИЯ МЕХАНИЗМОВ САМОЗАЩИТЫ ЛИЧНОСТИ

Саакян К. А.

Ключевые слова: *архетип, национальное мышление, концепция-я, риторика, стресс, фрустрация, знак и символ.*

Устные формульные образцы, выкристаллизованные на протяжении веков и усвоенные народом, призваны облегчить и укрепить я-концепцию личности, систему психических свойств, эмоциональные проявления психической структуры и, наконец, механизмы самозащиты: приспособление, примирение, культурное восприятие этноса другим этносом, делая “я” эгосинтоническим.

THE EFFECT OF FORMULAIC STABLE PHRASES IN THE PROCESS OF STRENGTHENING A PERSON'S SELF-DEFENSE MECHANISMS

Sahakyan K. A.

Key words: *archetype, national way of thinking, axiology, I-conceprion, paremiology, stress, frustration, sign and symbol.*

Oral formulas, crystallized and assimilated by the people over the centuries, are intended to facilitate, strengthen the concept of personality, the system of mental properties, emotional expressions of the mental structure, and finally the self-defense mechanisms: consent, adaptation, cultural perception of ethnos by another ethnos making the “I” as ego-syntonic.

Գ ր ա կ ա ն ն ի թ յ ո ն ն

1. **ԴԲ՝ -1985**, Դիցարանական բառարան, «Լույս» հրատ., Երևան:
2. **Ղանալանյան Ա. -1960**, Առաձանի, ԳԱ հրատ., Երևան:
3. **Նալչաջյան Ա. -1982**, Անձն իր երազներում, «Հայաստան», Երևան:
4. **Նալչաջյան Ա. -2000**, Էթնիկական հոգեբանություն, «Հայաստան», Երևան:
5. **Մխիթարյանց Ա. -1887**, Փշրանքներ Օիրակա ամբարներից, ձեռագիր ժողովածու:

6. **Հարությունյան Ս. -1975**, Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանասիրության մեջ, ԳԱ հրատ., Երևան:
7. **Հարությունյան Ս. -1989**, Մի դրվագ հայ առասպելաբանությունից, Պատմաբանասիրական հանդես, Երևան:
8. **Սահակյան Կ. -2010**, Հագար երագի հուշարձան, «Գիտություն» հրատ., Երևան:
9. **Ֆրեդեր Ջ.-1989**, Ոսկե նյութը, «Հայաստան» հրատ., Երևան:
10. **Леви Стросс К. -1983**. Структурная антропология. М..
11. **Леонтьев А.-1974**. Психология общения. Тарту.
12. **Юнг К.-1991**. Архетип и символ. М..
13. http://language.sci.am/sites/default/files/tigranowhi_tsolaki_nersesyan.pdf

Ընդունվել է՝ 02. 04. 2022

Գրախոսվել է՝ 14. 04. 2022

Հանձնվել է տպ.՝ 25. 05. 2022

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Կարինե ՍԱՀԱԿՅԱՆ՝ հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Գիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի ավագ գիտաշխատող: ԵԴՀ-ի հոգեբանության, սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի մեթոդների վարիչ, դոցենտ:
Էլ. հասցե՝ sahakyanani@mail.ru